

обмежена гласність судового розгляду. У 1889 р. знову було зменшено число справ, підвідомчих суду присяжних. У 1897 р. змінені форми судочинства у справах про злочинні діяння малолітніх і неповнолітніх віком від 10 до 17 років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилов Б. Современная уголовная политика России / Б. Гаврилов. – М.: ТК Велби, изд-во «Проспект», 2008. – 208 с.
2. Картохина О.И. Следствие вчера, сегодня, завтра / О.И. Картохина // Российский следователь. – 2005. – № 1. – С. 31-38.
3. Свод законов Российской империи. [Электронный ресурс]. – Спб: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857 – 1868. – Т. 16. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru>.
4. Шигаль Д.А. До питання розробки інституту мирових суддів у процесі підготовки судової реформи 1864 р. в Російській імперії / Д.А. Шигаль // Проблеми законності: республ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 65. – С. 12-16.
5. Фойницкий И.Я. Курс Уголовного права: Часть Особенная: Посягательства на личность и имущество [Электронный ресурс] / И.Я. Фойницкий. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1890. – 406 с. – Режим доступа: <http://www.crimpravo.ru>
6. Викторский С.И. Русский уголовный процесс [Электронный ресурс]. / С. Викторский. – М.: Изд-е А.А. Карцева, 1912. – 404 с. – Режим доступа: http://www.lib.sgap.ru/.../cgiirbis_64.exe
7. Джига М.В. Провадження дізнання в Україні: навч.-практ. посіб. / М.В. Джига, О.В. Баулін, С.І. Лук'янець, С.М. Стахівський. – К.: Наукова думка, 1999. – 156 с.
8. Савуляк Р. Роль органів прокуратури та судових слідчих при розслідуванні кримінальних справ та їх розгляді в судах за судовою реформою 1864 року і Україні / Р. Савуляк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Випуск 43. – С. 95-102.

УДК 340 (005. 54)

МЕТОДИ ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА

Тимченко Г.В., к.ю.н., доцент

*Бердянський інститут державного та муніципального управління
Класичного приватного університету*

Стаття присвячена дослідженню основних способів та прийомів, за допомогою яких можна встановити рівень ефективності законодавства. Виділено три основні групи методів визначення рівня ефективності законодавства: 1) конкретно-соціологічні; 2) математичні; 3) кібернетичні.

Ключові слова: ефективність законодавства, конкретно-соціологічні методи, математичні методи, кібернетичні методи.

Тимченко А.В. МЕТОДЫ ИЗМЕРЕНИЯ УРОВНЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА / Бердянский институт государственного и муниципального управления Классического частного университета, Украина

Статья посвящена исследованию основных способов и приемов, с помощью которых можно установить уровень эффективности законодательства. Выделены три основных группы методов определения уровня эффективности законодательства: 1) конкретно-социологические; 2) математические; 3) кибернетические.

Ключевые слова: эффективность законодательства, конкретно-социологические методы, математические методы, кибернетические методы.

Timchenko A.V. METHODS OF MEASURING OF LEGISLATION EFFECTIVENESS LEVEL / Berdyansky institute of state and municipal administration of the Classic private university, Ukraine

The article is devoted the research of basic methods by which it is possible to set the level of legislation effectiveness. Thorough analysis of the scientific researches devoted to the problem of efficiency in the law which are represented by the treatises of such scientists, as A. Velichko, I. Pavlov, I. Petrov, I. Samoschenko, R. Safarov, D. Chechet and others, allowed the author:

1. To identify and define three basic groups of determination methods of efficiency level of legislation: 1) concretely sociological (legal experiment, statistical analysis, questionnaire); 2) mathematical methods (comparison, expert estimation, correlation analysis); 3) cybernetic methods.

2. To draw a conclusion, that:

a) any methods can be used during studying structural elements and determination of efficiency level of legislation, the choice will depend on the type of the analyzed criterion;

b) the leading ones are concretely sociological methods, as they are used in such spheres of the theoretical-applied mastering of reality, which apply to the real social processes, forming and functioning of the law in the real life, and consequently at research of problem of legislation efficiency. In particular it is mentioned, that a legal experiment will allow to overcome gap between a theory and practice, will enable a legislator to check up preliminary one or the other legislative decision in definite life conditions, to determine the timeliness of adopt of definite law, to find the correct decision of important sociopolitical question and eventually to provide necessary stability of legislation in whole;

c) should not be ignore mathematical and cybernetic methods at determining of level of legislation efficiency. For example, the method of expert estimations helps to prevent mathematical difficulties of multifactor analysis of extremely difficult phenomenon by the heuristic way. The correlation analysis allows to define the degree of achievement of social purpose with the help of the researched norm, as it is not based on separate, but on mass results. Besides that, with its help it is possible to carry out a transition from non-sign, rich in content, empiric processes to the conceptual and sign processes, and also to solve the most difficult problem of the theory of efficiency – problem to extract legal factor. Application of facilities of technical cybernetics (computers, mobile telephones and others like that) will allow quickly to get and process information about any question which matters for studying and solution of the problem of legislation efficiency.

Key words: legislation effectiveness, concretely-sociological methods, mathematical methods, cybernetic methods.

Питання про методи визначення рівня ефективності законодавства, з погляду його практичної важливості і теоретичної складності, є одним із найважливіших. Формулювання поняття ефективного законодавства та його ефективності, встановлення критеріїв її оцінки, ще не вичерпує собою всієї проблеми. Для цього також необхідно визначитись із способами та прийомами за допомогою яких можна буде зробити науково обґрунтований висновок про рівень ефективності чинного законодавства, правильно встановити, наскільки вирішуються поставлені перед ним завдання, якою мірою за допомогою обраного інструменту задовольняються інтереси суб'єктів суспільного життя.

У науковій літературі методам визначення рівня ефективності норм права, окремих правових інститутів та галузей права, законодавства, приділялося достатньо багато уваги. Зокрема, цьому питанню присвятили свої праці такі науковці, як І. Петров [1; 2], А. Величко [3], І. Калітс, А. Лауметс та Х. Шнейдер [4], С. Завадський [5], І. Павлов [6] та ін. Разом із тим слід зауважити, що кожен автор, зазвичай, обґрунтовує доцільність застосування якогось одного, конкретного методу, який, на його думку, може бути використаний на практиці в ході аналізу проблеми ефективності та забезпечить отримання достовірних результатів.

З огляду на вищезазначене, *мета* даного дослідження – на основі узагальнення поглядів науковців, визначити основні способи та прийоми вимірювання рівня ефективності законодавства.

Вагома практична пізнавальна роль відводиться конкретно-соціологічному методу, зміст якого полягає в аналізі, переробці й відборі необхідної достовірної інформації про найважливіші сторони юридичної практики, розвиток та функціонування державних і правових інститутів, у тому числі й законодавства, з метою проведення певних теоретичних узагальнень та ухвалення відповідних практичних рішень [7, 27]. Конкретно-соціологічні прийоми застосовуються не у всіх сферах теоретико-прикладного освоєння правової дійсності, а тільки тих ділянках загального шляху дослідження правових явищ, котрі стосуються реальних соціальних процесів, формування та функціонування права в реальному бутті, у фактичному соціальному житті [8, 19], а відтак і при дослідженні ефективності дії норм права, права, законодавства.

В. Казимирчук зазначає, що соціологічні дослідження в праві – один із перспективних напрямків юридичної науки, оскільки право в соціологічних студіях береться й розуміється не статично, не тільки як система норм, а як динамічна система, що охоплює сферу їх реалізації в житті, суспільної дії права. Тобто предметом соціально-правового вивчення є не система правових норм сама по собі, а зв'язок між нормою та її соціальною дією, виявлення всіх чинників, що сприяють впливу права на суспільні відносини, так і перешкоджають цьому [9, 37].

На важливу роль конкретно-соціологічних методів під час аналізу проблеми ефективності норм права, права тощо вказують Ю. Суслов та Е. Фомін [10, 51-52], С. Завадський [5, 110], І. Павлов [6, 155-156], С. Свиридов [11, 28] та ін.

Так, В. Лазарев звертає нашу увагу на те, що в ході вивчення проблеми ефективності не можна обійтися тільки формально-юридичним аналізом, потрібно використовувати конкретно-соціологічні методи, серед яких особливе місце належить експерименту [12, 109]. Слід зазначити, що експеримент являє собою практичну перевірку доцільності та ефективності проєктованого або вже чинного закону чи іншого нормативно-правового акта [7, 28] й на практиці був застосований у правотворчості російської держави ще в ХІХ столітті [13, 22].

На важливість соціального експерименту у сфері держави і права вказує Р. Сафаров: соціальний експеримент є попередньою практичною перевіркою важливого суспільно-політичного заходу з метою з'ясування його доцільності, ефективності та можливості широкого застосування в подальшому на практиці. Він дозволяє долати розрив між теорією і практикою й одночасно виступає як спосіб пізнання суспільних відносин, їх зміни та як основа формування громадської думки. Предметом соціальних експериментів можуть бути як самі нормативні акти, так і суспільно-політичні заходи, не регламентовані правом. Правовий експеримент є різновидом соціального експерименту, і його основне призначення – знаходження оптимального державно-правового рішення, що адекватно виражає об'єктивні закони й тенденції суспільного прогресу [14, 15].

Перш ніж видати той або інший нормативно-правовий акт (норму права), нормотворчі органи повинні з'ясувати, чи має потребу ця сфера суспільних відносин у правовому регулюванні, які межі необхідні такому регулюванню і, нарешті, яким буде його соціальний ефект. На ці запитання може дати відповідь саме правовий експеримент, що дозволяє заздалегідь перевірити окремі важливі нормативні акти в конкретних життєвих умовах і визначити своєчасність видання того або іншого нормативного акта, знайти правильне рішення важливого суспільно-політичного питання та забезпечити необхідну стабільність нормативних актів тощо. Науковець зазначає, що експеримент є однією з важливих основ підготовки нормативних актів і водночас виступає методом правотворчості. На його думку, слід у законодавчому порядку визначити експеримент як один із методів правотворчості й передбачити застосування деяких правових актів в експериментальному порядку [14, 16-22].

Позицію Р. Сафарова повністю підтримує О. Смирнов, який також додає, що в законодавчому порядку необхідно передбачити: 1) коло органів, яким надається право проводити правові експерименти і видавати дослідні правові норми; 2) коло норм і суспільних відносин, що підлягають перевірці за допомогою правового експерименту; 3) загальну процедуру правового експерименту. Науковець пропонує правові експерименти за цільовим призначенням поділяти на дві групи: 1) експерименти, покликані визначити стан ефективності чинного законодавства; 2) експерименти, спрямовані на вибір науково обґрунтованого нового варіанту правового регулювання. При цьому основними умовами проведення правового експерименту є його легальність і наукова обґрунтованість [15, 40-55].

На відміну від О. Смирнова, А. Пашков та Д. Чечот виділяють такі обов'язкові умови проведення соціального експерименту: а) тимчасовий характер дії нормативно-правових актів (норм права); б) завчасне ознайомлення всіх зацікавлених осіб про дату початку й закінчення експерименту, його цілі й завдання; в) завчасна розробка способів та засобів перевірки результатів експерименту й належна фіксація останніх; г) завчасне визначення територіальних меж експерименту; д) гласність, відкритість проведення експерименту; е) проведення правового експерименту тільки за спеціальним рішенням компетентних органів держави; є) формулювання висновків та розробка пропозицій для правотворчих органів. При цьому вони

зазначають, що деякі норми взагалі не підлягають експериментальній перевірці, оскільки це серйозно обмежило б права та інтереси громадян [16, 8-11].

В. Соїфер, у свою чергу, звертає нашу увагу на те, що при оцінці ефективності правових норм не слід цілком сподіватися на правовий експеримент: це важливий, але далеко не єдиний метод встановлення рівня їх ефективності. Експериментування завжди пов'язане з труднощами, особливо при створенні певних умов, тому до нього слід вдаватися у виняткових випадках. Наприклад, тоді, коли неможливо отримати інформацію про ефективність правових норм іншим шляхом або коли дані соціологічних та інших досліджень неприйнятні для обґрунтування необхідного порядку правового регулювання [17, 85].

Окрім експерименту, до конкретно-соціологічних методів належать аналіз статистичних та архівних даних, офіційних повідомлень і документів, матеріалів судово-прокурорської та арбітражної практики; спостереження; обстеження; усні й письмові опитування, аналіз громадської думки [7, 27].

Так, С. Свиридов зазначає, що для глибокого та всебічного вивчення ефективності правових норм потрібно насамперед мати статистичні дані про практику їх застосування. Статистичний матеріал є цінним джерелом фактичних даних, за допомогою яких дослідник має повну можливість теоретично обґрунтувати ефективність норм права. Проте слід пам'ятати про певну обмеженість статистичних даних, котрі характеризують правові норми лише з кількісного боку й не можуть дати їм якісної характеристики, розкрити чинники, що сприяють або знижують ефективність правових норм [18, 29].

А. Пашков та Д. Чечот до основного засобу виявлення соціальної ефективності правового регулювання відносять аналіз практики застосування правової норми: узагальнення судової, арбітражної, адміністративної практики, практики громадських організацій. Для того, щоб узагальнення практики були дійсним мірилом ефективності правового регулювання, необхідно перш за все зробити їх досить обширними й регулярними [16, 7-8].

Окрім експерименту та статистичного аналізу, науковці вагомого значення надають і такому методу конкретно-соціологічних досліджень, як анкетування.

Анкетування є одним із найпоширеніших конкретно-соціологічних методів, що дає уявлення про стан свідомості людей, їх думки і оцінку явища, що вивчається [17, 84]. Аналіз проблем ефективності у праві, у тому числі й ефективності законодавства, є настільки багатостороннім, що викликає необхідність при застосуванні цього методу дослідження розробляти й заповнювати різноманітні форми анкет. У зв'язку із цим, великого практичного значення набуває методика їх складання й заповнення, адже від уміння визначати коло питань анкет і листів опитування, правильного їх формулювання й постановки залежатиме доброякісність отриманого матеріалу й результат всього дослідження. При організації анкетного методу дослідження ефективності також необхідна координація дослідницької роботи в цій сфері. Створення однотипних анкет і затвердження їх координаційним центром дозволить усунути невиправдане дублювання в дослідницькій роботі, зводити воедино дані, отримані різними дослідниками, і, нарешті, забезпечити контроль за об'єктивністю отриманих матеріалів [19, 122-128].

Особливу увагу при визначенні ефективності правових норм науковці приділяють математичним методам – порівнянню та вимірюванню, методів експертної оцінки та ін. Цілком слушним є твердження, що для подальшого розвитку правової системи, підвищення обґрунтованості норм права та ефективності правового регулювання важливо традиційні методи юриспруденції доповнити математичними методами, створеними для вимірювання соціальних процесів [20, 30].

Так, А. Пашков та Л. Явич, серед спеціальних методів загальнонаукового значення виділяють математичний логічний апарат, без застосування якого важко отримати більш-менш точні дані про ефективність дії правової норми, пізнати якості норми кількісними методами. Математичні методи дозволяють не тільки давати кількісну характеристику об'єктові дослідження, але й судити за ним, про його якісний стан (через діалектичну єдність кількості і якості, форми і змісту, явища і суті). На думку вчених, успішне дослідження ефективності норм права залежить від подальшої розробки наукового поняття ефективною норми, вибору відповідних показників

дієвості правових норм та створення теорії ефективності „середнього рівня”, придатної для застосування кількісних методів в аналізі реалізації права. Така теорія покликає пов’язати загальнотеоретичні положення про правове регулювання суспільних відносин з емпіричними дослідженнями реалізації права, перевести концептуальні поняття історичного матеріалізму й загальної теорії держави і права в операційні поняття, доступні емпіричному аналізу та вимірюванню. Вона дозволить найважливіші показники ефективності юридичної дії репрезентувати у вигляді індикаторів, що піддаються квантифікації, а результати проведених на цій основі вимірювань погодити із загальнотеоретичними положеннями про право і правове регулювання суспільних відносин [21, 40-43].

А. Венгер, І. Нікітінський та І. Самошенко виділяють чотири рівні вимірювань, котрі можна використати при дослідженні проблем ефективності у праві: номінальна шкала, порядкова шкала, інтервальна шкала та пропорційна. При цьому науковці зазначають, що допускаючи проведення вимірювання на певних рівнях, право об’єктивно вимагає застосування й інших методів, котрі використовуються для вимірювання різних соціальних та соціально-психологічних явищ. Так, для отримання числових величин, що характеризують вимірювані ознаки, потрібно користуватися певними статистичними методами. Значного поширення набуває, зокрема, вибірковий метод. При вимірюванні правових явищ повинні також знайти своє застосування факторний і латентний аналізи, за допомогою яких можливе вимірювання якісних змінних – таких, наприклад, як соціально-економічні, соціально-психологічні чинники тощо. При характеристиці процедури вимірювань у праві доцільно зупинитися й на таких її формах: процес кваліфікації; вимірювання соціальних процесів, які передбачаються самою правовою нормою й результати яких є юридичними фактами для виникнення певних правовідносин; вимірювання суспільних відносин для створення норми права; вимірювання, при якому порівнюються дійсний або гіпотетичний результат дії норми права і та мета, для здійснення якої створюється або повинна бути створена норма права [20, 34-37].

Н. Петров вважає, що найпростішою формою кількісної оцінки предметів, явищ, процесів є порівняння, яке дозволяє розташувати досліджувані об’єкти в певному лінійному порядку і шляхом встановлення „більше” та „менше” скласти думку про кількісну сторону величин, що порівнюються. Порівняння ефективності законодавства може проводитися всіма способами, які відомі статистиці. Разом із тим, науковець звертає нашу увагу на те, що порівняння не може дати відповіді на питання, наскільки відрізняються один від одного порівнювані об’єкти, а це, звичайно, знижує його пізнавальну цінність, як методу кількісної оцінки явища [1, 188, 197-198].

Тому особливого значення при вивченні ефективності правових норм учений надає методів експертних оцінок, котрий, на його думку, має низку істотних переваг: 1) даючи оцінку явищу, експерт може не аргументувати її; 2) правильність оцінки одного експерта може бути перевірена оцінками інших експертів; 3) середня експертна оцінка хоч і не гарантує точність, проте може бути визнана достатньо вірною; 4) експертна оцінка – це не тільки можливий спосіб порівняння, але й спосіб вимірювання ефективності, тобто числова, кількісна оцінка, яка може бути дана групою експертів у балах; 5) цей метод допомагає оминати, евристичним шляхом, математичні труднощі багатofакторного аналізу край складних явищ. У ході дослідження проблеми ефективності Н. Петров пропонує використовувати спрощені методи отримання експертних оцінок, при яких доцільно відмовитися від проведення декількох турів експертизи, зумовлених обміном інформацією про аргументи, покладені в основу кожної оцінки. Учений також підкреслює, що бальні оцінки ефективності законодавства не завжди необхідні, оцінки можуть мати шкалу „більш-менш”, „так” чи „ні”. Поряд із цим важливим, на думку автора, є значення якісного та кількісного складу експертної групи. Так, найбільш прийнятними експертами є особи, котрі пов’язані з правозастосуванням, мають найбільший досвід і найбільш широкі знання. Що ж стосується кількісного складу експертної групи, то слід уникати як дуже великої кількості експертів, так і кількості дуже малої [2, 50-59].

Е. Павлодський, у свою чергу, вказує на можливість і доцільність використання кореляційного аналізу для розв’язання завдання щодо визначення ефективності у праві. На його думку, з’ясування співвідношення мети й результату дії правової норми передбачає вирішення первинного завдання, а саме: вираження мети і результату в поняттях, котрі є доступними для обчислення й зіставлення. Іншими словами, завдання полягає в математичній інтерпретації

порівнюваних понять. Найбільшу складність становлять випадки, коли необхідно дати операціональне визначення мети правового припису, що виражена атрибутивною (якісною) ознакою. Процес виділення такого роду операціональних визначень з присвоєнням їм кількісних показників, тобто процес квантифікації, значно спрощується, якщо зіставлення результату й мети здійснюється не шляхом простого ділення першого на друге, а методом кореляційної залежності. Кореляційний аналіз також дозволяє визначити ступінь досягнення соціальної мети за допомогою досліджуваної норми, ґрунтуючись не на окремих, а на масових результатах [22, 44-45].

Науковець також звертає нашу увагу на те, що застосування кореляційної залежності при визначенні ефективності правових явищ дозволить вирішити найбільш складну проблему теорії ефективності – проблему вичленування правового чинника. Особливість цієї проблеми полягає в тому, що результат дії системи соціальних чинників на регульовані правовою нормою суспільні відносини є неадитивною складністю. Виокремлення елемента з неадитивної складності та його вимірювання не дають уявлення про кількісні показники якості елемента в структурі цієї складності. Результати виміру елемента, що є вичленуваним зі складності, не є рівними параметрам того ж елемента у структурі складності. Важко назвати більш придатний інструмент для вирішення проблеми „вичленування”, ніж кореляція, яка дозволяє встановити зв'язок між окремими ознаками і в тих випадках, коли на результативну ознаку впливає кілька чинників. Особливість кореляції полягає в можливості встановлення зв'язку між результатом та дією правової норми, коли досягнутий результат є наслідком дії не тільки досліджуваного правового чинника, але й інших соціальних регуляторів. Встановлення кореляційного зв'язку між показниками, що характеризують результат дії та мету досліджуваної правової норми, дає можливість судити про її ефективність, якщо інтерпретація здійснена на базі теоретичних положень правової галузі, до якої відноситься досліджувана норма [22, 46-52].

На нашу думку, при визначенні рівня ефективності законодавства не слід забувати також про кібернетичні методи. Застосування засобів технічної кібернетики (комп'ютери, мобільні телефони тощо) дозволить швидко отримувати й обробляти інформацію з будь-якого питання, що має значення для вивчення та вирішення проблеми ефективності законодавства.

Отже, проаналізувавши юридичну літературу, можна виокремити три основні групи методів визначення рівня ефективності законодавства: 1) конкретно-соціологічні, серед яких насамперед слід виділити методи правового експерименту, статистичного аналізу та анкетування; 2) математичні методи (порівняння, експертна оцінка, кореляційний аналіз); 3) кібернетичні методи.

При вивченні структурних елементів та встановленні рівня ефективності законодавства можуть використовуватися будь-які методи. Але провідне місце серед них, на нашу думку, належить конкретно-соціологічним методам. У цілому ж їх вибір залежатиме від виду досліджуваного критерію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров Н.И. Способы сравнения и измерения эффективности правовых норм / Н.И. Петров // Ученые записки Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства. – 1973. – Вып. 28. – С. 186-198.
2. Петров Н.И. Экспертная оценка эффективности правовых норм / Н.И. Петров // Проблемы совершенствования советского законодательства. – 1975. – Труды 2. – С. 50-61.
3. Величко А.Н. Методика и техника социально-правовых исследований эффективности правовых норм / А.Н. Величко // Проблемы совершенствования советского законодательства. – 1977. – Труды 8. – С. 29-41.
4. Калитс И. Изучение деятельности депутатов с помощью конкретно-социологического метода / И. Калитс, А.А. Лауметс, Х.Х. Шнейдер // Советское государство и право. – 1965. – № 9. – С. 65-70.

5. Завадский С. Конкретно-социологические исследования функционирования права (ПНР) / С. Завадский, А. Подгурецкий // Советское государство и право. – 1969. – № 11. – С. 107-116.
6. Павлов И.В. Социологические исследования в науке о государстве и праве / И.В. Павлов // Советское государство и право. – 1967. – № 11. – С. 154-156.
7. Теория государства и права: Курс лекций / [Байтин М.И., Борисов В.В., Григорьев Ф.А. и др.]; под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юристъ, 2006. – 768 с.
8. Алексеев С.С. Общая теория права: [учебник] / С.С. Алексеев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Проспект, 2009. – 576 с.
9. Казимирчук В.П. Социологические исследования в праве: проблемы и перспективы / В.П. Казимирчук // Советское государство и право. – 1967. – № 10. – С. 37-45.
10. Эффективность действия правовых норм / [Гилинский Я.И., Ловчикова Е.Н. и др.]; под ред. А.С. Пашкова, Л.С. Явича, Э.А. Фомина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – 143 с.
11. Свиридов С.А. Эффективность правовых норм о материальной ответственности рабочих и служащих / С.А. Свиридов. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1982. – 120 с.
12. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов (Вопросы теории) / Лазарев В.В. – Казань: Изд-во Казанского ун-та., 1975. – 207 с.
13. Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. – [3-е изд., испр. и доп.; табл.]. – М.: Омега-Л, 2006. – 608 с.
14. Сафаров Р.А. Социальный эксперимент и проблемы государства и права / Р.А. Сафаров // Советское государство и право. – 1964. – № 10. – С. 14-22.
15. Смирнов О.В. Эффективность правового регулирования организации труда на предприятии / Смирнов О.В. – М.: Юрид. лит., 1968. – 184 с.
16. Пашков А.С. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления / А.С. Пашков, Д.М. Чечет // Советское государство и право. – 1965. – № 8. – С. 3-11.
17. Сойфер В.Г. К изучению эффективности норм трудового права / В.Г. Сойфер // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1971. – № 3. – С. 79-86.
18. Свиридов С.А. Эффективность правовых норм о материальной ответственности рабочих и служащих / С.А. Свиридов. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1982. – 120 с.
19. Шмаров И.В. Эффективность деятельности исправительно-трудовых учреждений / Шмаров И.В., Кузнецов Ф.Т., Подымов П.Е. – М.: Юридическая литература, 1968. – 184 с.
20. Венгеров А.Б. Общая методика измерений в праве / А.Б. Венгеров, В.И. Никитинский, И.С. Самощенко // Советское государство и право. – 1970. – № 6. – С. 30-38.
21. Пашков А.С. Эффективность действия правовой нормы (К методологии и методике социологического исследования) / А.С. Пашков, Л.С. Явич // Советское государство и право. – 1970. – № 3. – С. 40-48.
22. Эффективность закона (методология и конкретные исследования) / [Глазырин В.В., Зенков В.Н., Кашепов В.П. и др.]; под ред. Ю.А. Тихомирова, В.М. Сырых. – М., 1997. – 149 с.